

Znajomość pojęć prawdziwościowych przez młodzież

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie przeprowadzonych wśród młodzieży śląskich szkół średnich wyników badań empirycznych, które miały na celu zdiagnozowanie wiadomości i sprawności respondentów w zakresie pojęć prawdziwościowych i ich synonimów¹. Omówione zostanie także ich miejsce w systemie języka.

W artykule przyjmuję, że pojęcia prawdziwościowe to leksykalne środki wyrażania różnych rodzajów i stopni przypuszczenia, które informują o stopniach pewności nadawcy, co do realności opisywanych zdarzeń².

Każda wypowiedź realizuje intencje nadawcy. Są one obligatoryjnym składnikiem jej znaczenia. W teorii aktów mowy „intencja jest polem istnienia kilku językowych funkcji pragmatycznych, do których najczęściej zalicza się: 1) funkcje modalne: nadawca używa języka po to, by w kategoriach intelektualnych ukazać stosunek do sposobu zachodzenia procesów lub tworzenia stanów rzeczy; 2) funkcje emocjonalne: nadawca używa języka po to, by ujawnić uczuciowy stosunek do przedstawionych procesów lub stanów rzeczy; 3) funkcje działania: nadawca używa języka po to, by czegoś dokonać – prezentuje w tym celu model zachowania, którego treść zawarta jest w znaczeniu wypowiedzi”³.

¹ Por. artykuły w tomie *Zagadnienia komunikacji językowej dzieci i młodzieży*. Red. J. Porayski-Pomsta. Warszawa 1991; także: M. Kawka: *Dyskurs szkolny. Zagadnienia języka*. Kraków 1999.

² Por. J. Bralczyk: *O leksykalnych wyznacznikach prawdziwościowej oceny sądów*. Katowice 1978; D. Rytel: *Leksykalne środki wyrażania modalności w języku czeskim i polskim*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1982, s. 67.

³ S. Grabias: *Język w zachowaniach społecznych*. Lublin 1994, s. 253–254.

Wszystkie wypowiedzi realizujące intencje nadawcy można zawrzeć w dwu podstawowych ramach interpretacyjnych: afektywnej (*Czuję, że..., Czuję, (co)...*) i wolicjonalnej (*Chcę spowodować...*).

Nadawca, realizując w swojej wypowiedzi którąś z wymienionych funkcji, sięga po określone środki językowe ją wyrażające. Językowymi wyznacznikami funkcji modalnej są między innymi pojęcia prawdziwościowe.

O pojęciach prawdziwościowych nie można mówić w oderwaniu od modalności, a w szczególności modalności epistemicznej.

W literaturze przedmiotu modalność definiuje się jako stosunek treści do obiektywnie istniejącej rzeczywistości⁴ bądź jako subiektywny stosunek mówiącego do treści wypowiedzi, czyli jako ocenę przypisywaną przez nadawcę zdarzeniu, które stanowi treść wypowiedzi⁵. Niektórzy badacze podkreślają aktywną postawę mówiącego wobec rzeczywistości, która znajduje odbicie w jego wypowiedzi⁶, inni akcentują wyizolowaną wypowiedź i jej stosunek do rzeczywistości, przy czym mówiący jest tutaj tylko pryzmatem, za którego pośrednictwem wyraża się ten stosunek⁷.

Zagadnienie pojęć prawdziwościowych wiąże się z modalnością w węższym sensie, dokładniej – modalnością epistemiczną, którą wydziela się w obrębie warstwy fakultatywnej modalności.

W wypadku modalności epistemicznej realność świata jest wyznaczona tylko wiedzą nadawcy o rzeczywistości. Modalność epistemiczna dotyczy świata zobiektywizowanych lub subiektywnych przekonań nadawcy – jego przypuszczeń, pewności, wnioskowania. Ze swej istoty nie przynosi więc obiektywnych informacji o rzeczywistości. Mówiący bowiem jest pewien lub przypuszcza, że opisywane przez niego zdarzenia są || nie są zgodne z obiektywną, powszechnie akceptowaną rzeczywistością, lub wątpi, że ta zgodność || niezgodność zachodzi. Nadawca ze swojego punktu widzenia wartościuje więc wypowiedzenie jako pewne lub nie. W obrębie modalności epistemicznej możemy mówić zatem o pewności || niepewności nadawcy wobec wyrażonych treści oraz o stopniu subiektywnego prawdopodobieństwa praw-

⁴ Por. S. Jodłowski: *Istota, granice i formy językowe modalności*. „Biuletyn PTJ” 1953, z. 12, s. 85–113; A. Mirowicz: *Pojęcie modalności gramatycznej a kwestia partykul*. „Biuletyn PTJ” 1956, z. 15, s. 81–92.

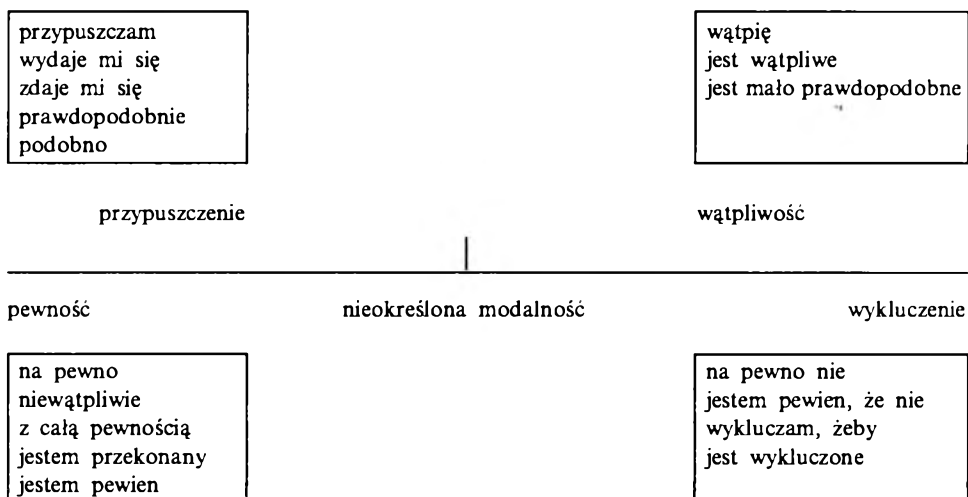
⁵ Por. I. Bellert: *Niektóre postawy modalne w interpretacji semantycznej wypowiedzeń*. W: *Sesja Naukowa Międzynarodowej Komisji Budowy Gramatycznej Języków Słowiańskich*. Wrocław 1971, s. 155–169; S. Grabias: *Język w zachowaniach...*, s. 266; A. Wierzbicka: *Kategoria semantyczna „ramy” modalnej*. W: *Sesja Naukowa...*, s. 179–187; Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański: *Słownik terminologii językoznawczej*. Warszawa 1970, s. 351–352.

⁶ Por. I. Bellert: *Niektóre postawy...*, s. 155; A. Wierzbicka: *Kategoria semantyczna...*, s. 179; B. Boniecka: *O pojęciu modalności (przegląd problemów badawczych)*. „Język Polski” 1972, z. 2, s. 110.

⁷ Por. A. Mirowicz: *Pojęcie modalności...*, s. 81.

dziwości komunikatu. Wypowiadający może więc: *być pewnym, że...; przypuszczać, że...; sądzić, że...; mniemać, że...* itp.⁸

Tak pojęta modalność da się ująć na skali, a punkty skrajne wyznaczają: pewność co do zachodzenia zdarzeń i wykluczenie możliwości ich zachodzenia⁹:

Wyrażaniu modalności epistemicznej służą różne wykładniki językowe, w tym środki leksykalne i morfologiczne. Zależnie od wykorzystania środków, jakimi dysponuje modalność epistemiczna, wyrażanie stopnia pewności nadawcy co do prawdziwości treści komunikatu może być dokonywane w dwojaki sposób: *explicite* bądź *implicite*. Wśród elementów modalnych *explicite* wyrażających stanowisko, jakie zajmuje nadawca wobec treści komunikatu, znajdują się przede wszystkim czasowniki psychologiczne w 1. osobie liczby pojedynczej, np.: *myślę, sądzę, przypuszczam, uważam, wątpię*. Postawę modalną nadawcy względem treści wypowiedzenia *implicite* wyrażają: modalne przysłówki (np.: *prawdopodobnie, przypuszczalnie, podobno*), modalne partykuły, (np.: *może, chyba*); czasowniki modalne występujące w tej funkcji sekundarnie, a prymarnie wyrażające modalność deontyczną (*móc, musieć, mieć, powinien*); bezokolicznikowe i nominalne konstrukcje (np.: *jest pewne, jest możliwe*); związki frazeologiczne (np.: *prawdę powiedziawszy*) oraz środki morfologiczne (tryb warunkowy, czas przeszły). Dodatkowym sposobem wyrażania stopnia pewności nadawcy co do treści sądu jest intonacja, a także w pewnej mierze akcent¹⁰.

⁸ D. Rytel: *Leksykalne środki...*, s. 18–80.

⁹ S. Grabias: *Język w zachowaniach...*, s. 266.

¹⁰ D. Rytel: *Leksykalne środki...*, s. 57.

Wymienione środki nie są wykorzystywane do wyrażania modalności w równym stopniu. Najczęściej w tej funkcji występują elementy leksykalne (leksykalne wyznaczniki prawdziwościowej oceny sądów), które w artykule nazywam pojęciami prawdziwościami¹¹. W literaturze przedmiotu są też nazywane pojęciami wyrażającymi postawę epistemiczną¹².

Klasyfikacji pojęć prawdziwościowych z uwzględnieniem różnych, krzyżujących się kryteriów dokonał Jerzy Bralczyk¹³. Wśród pojęć prawdziwościowych wyróżnił przede wszystkim te, które informują o:

- silnym przekonaniu mówiącego o prawdopodobieństwie prawdziwości sądu wyrażonego w *dictum*, np.: *jestem pewien, jestem przekonany, na pewno, z pewnością, z całą pewnością, niezawodnie, niewątpliwie, bez wątpienia*;
- średnim stopniu pewności, gdy nadawca, nie gwarantując w pełni prawdziwości informacji podawanej przez siebie, posługuje się elementami określającymi jego postawę jako skłoną do przyjęcia sądu za prawdziwy, ale nie całkiem pewny, np.: *sądzę, myślę, wierzę, przypuszczam, domyślam się, chyba, pewnie, pewno, zapewne, przypuszczalnie, prawdopodobnie*;
- stosunkowo niskim stopniu pewności, np.: *może, być może, istnieje prawdopodobieństwo, istnieje możliwość, jest prawdopodobne, jest możliwe*¹⁴.

Dodatkowo Bralczyk podzielił pojęcia prawdziwościowe ze względu na „stopień subiektywizacji” wypowiedzi. Na podstawie tego kryterium wyodrębnił:

- pojęcia prawdziwościowe subiektywizujące, które mówią wprost o sytuacji przypisywania prawdopodobieństwa jakiemuś sądowi, w tym – po pierwsze – silnie subiektywizujące, w skład których wchodzi wyrażenia wskazujące na to, że sąd zawarty w *dictum* jest tylko osobistym sądem mówiącego i że może istnieć sąd inny; w wyrażeniach tych istnieje jakaś postać zaimka osobowego „ja”, np.: *moim zdaniem, według mnie, w moim przekonaniu, ja sądzę, ja przypuszczam, ja uważam*; po drugie – słabiej subiektywizujące, za pomocą których nadawca daje do zrozumienia, że sąd zawarty w *dictum* to jego sąd, nie podkreśla jednak indywidualności, prywatności sądu, np.: *sądzę, wątpię, uważam, myślę, przypuszczam, jestem pewien, jestem przekonany, jestem przeświadczony, mam przeświadczenie, mam przeczucie, zdaje mi się, wydaje mi się*;
- pojęcia prawdziwościowe obiektywizujące, które sugerują, że sąd wyrażony w *dictum* jest nie tylko sądem nadawcy, że ma on pewien walor powszechności, a nadawca go tylko wygłasza, np.: *istnieje możliwość, istnieje praw-*

¹¹ Por. J. Bralczyk: *O leksykalnych wyznacznikach...*

¹² A. Bogusławski: *Z problematyki wyrażen epistemicznych*. W: „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego w Toruniu”. T. 29. Toruń 1977, s. 63.

¹³ J. Bralczyk: *O leksykalnych wyznacznikach...*

¹⁴ Ibidem, s. 31–40. Także: D. Rytel: *Leksykalne środki...*, s. 42–43.

dopodobieństwo, jest możliwe, należy wątpić, trzeba przypuszczać, można przypuszczać, można sądzić;

- pojęcia prawdziwościowe neutralne, np.: *prawdopodobnie, przypuszczalnie, może, chyba, zapewne, być może, z pewnością*¹⁵.

Wyodrębnione klasy pojęć prawdziwościowych nie stanowią zwartej całości. Tworzą je bowiem pojęcia prawdziwościowe o różnych odcieniach znaczeniowych. Między pojęciami prawdziwościowymi przynależnymi do poszczególnych klas niejednokrotnie można wskazać na niewielkie różnice znaczeniowe. To one jednak pozwalają uporządkować pojęcia prawdziwościowe w ciągi synonimiczne.

Znajomość pojęć prawdziwościowych i ich znaczeń, a także pełnionej przez nie funkcji w wypowiedzi (sposobów modyfikacji przekazywanej treści) badałam za pomocą ułożonego przez siebie testu. Budując zadania testu, wykorzystywałam klasyfikację pojęć prawdziwościowych, którą zaproponował Bralczyk. Do klasyfikacji tej odwoływałam się także w toku analizy zgromadzonego materiału językowego.

Badania testowe przeprowadziłam wśród 1000 uczniów klas IV i V różnego typu szkół średnich w miastach (Katowice, Gliwice, Tychy) i miasteczkach (Mikołów, Bieruń) województwa śląskiego. W poleceniach do zadań nie pojawił się jednak termin „pojęcia prawdziwościowe”, gdyż – zgodnie z założeniami programowymi – na żadnym z poziomów nauczania nie jest on wprowadzany. W toku nauki uczniowie poznają natomiast takie terminy, jak: modulatory, wyrazy modalne, językowe wyznaczniki odpowiedzialności za własne słowa, językowe wyznaczniki subiektywności sądów. Uczą się także, w związku z kształceniem różnych form wypowiedzi, poprawnie i świadomie stosować je w tworzonej wypowiedzi. Do tej wiedzy właśnie i zbudowanych na niej umiejętnościach nawiązywały poszczególne zadania, polegające na porządkowaniu pojęć prawdziwościowych według wskazanego kryterium, wyjaśnianiu znaczenia pojęć prawdziwościowych wpisanych w zdania, dopisywaniu synonimów. Wyniki badań okazały się zróżnicowane i uwarunkowane typem zadania.

W zadaniu pierwszym respondenci zostali poproszeni o uporządkowanie wskazanych wyrazów i wpisanie ich w odpowiednie rubryki tabeli: wyrazy podkreślające pewność tego, co się mówi; wyrazy podkreślające subiektywność ocen mówiącego; wyrazy wskazujące na brak pewności. Na ogół badani dobrze radzili sobie z tym zadaniem, choć przyporządkowanie niektórych leksemów sprawiało im kłopoty. Do wyrazów podkreślających pewność tego, co się mówi, wszyscy respondenci zaliczyli pojęcia: *z całą pewnością, bez wątpienia, na pewno, z pewnością*. Niektórzy z badanych (8%) pomijali leksem *niewątpliwie*. Być może, sugerując się jego budową słotwórczą, pokrewień-

¹⁵ J. Bralczyk: *O leksykalnych wyznacznikach...*, s. 41–50.

stwem z czasownikiem *wątpić*, wpisywali go ankietowani do trzeciej rubryki tabeli, w której miały znaleźć się wyrazy wskazujące na brak pewności. Spośród pojęć prawdziwościowych podkreślających pewność tego, co się mówi, kłopoty sprawił respondentom zwrot: *jestem pewien*. Dowodzą tego liczne skreślenia, pomijanie tego zwrotu w odpowiedziach. Uczniowie wahali się, czy wymienione pojęcie zakwalifikować do grupy wyrazów podkreślających pewność tego, co się mówi, czy też do grupy wyrazów wskazujących na subiektywność ocen mówiącego. Ostatecznie częściej wybierali pierwszą możliwość, nie dostrzegając, że poprawny byłby zapis w obu rubrykach.

Przed podobnym problemem stanęli respondenci w odniesieniu do takich wymienionych w zadaniu pojęć, jak: *wyduje mi się*, *w moim przekonaniu*, *myślę*, *że...*, *sądzę*, *że...*, *uważam*, *że...*, które można było zapisać zarówno w rubryce: wyrazy podkreślające subiektywność ocen mówiącego, jak i w rubryce: wyrazy wskazujące na brak pewności. Tylko nieliczni badani (4%) zdecydowali się zapisać je w dwóch rubrykach. Pozostali uczniowie umieszczali wymienione pojęcia prawdziwościowe w jednej z rubryk, preferując tę, w której należało umieścić wyrazy wskazujące na brak pewności. Wyrażenie: *w moim przekonaniu*, było też często zapisywane w rubryce pierwszej (wyrazy podkreślające pewność tego, co się mówi), podobnie czasowniki mentalne: *sądzę*, *uważam*, *myślę*.

Na ogół respondenci poprawnie uzupełniali rubrykę tabeli, do której należało wpisać wyrazy wskazujące na brak pewności. Jedynie leksem *zapewne* 17% respondentów uznało za wyraz sugerujący pewność nadawcy.

Trud rozwiązania zadania pierwszego podjęli wszyscy respondenci. Jednak w całości poprawnie ćwiczenie to rozwiązało zaledwie 34 uczniów.

W kolejnym ćwiczeniu uczniowie mieli wyjaśnić, w jaki sposób podkreślone w zdaniach wyrazy i grupy wyrazowe modyfikują treść wypowiedzi. W żadnej pracy nie znalazłam odpowiedzi ogólnej, podsumowującej poczynione przez uczniów obserwacje na wskazanym materiale językowym. Respondenci wybierali inny sposób odpowiedzi – swoje uwagi wpisywali przy każdym zdaniu. Najczęściej miały one charakter wyjaśnień (opisowych lub synonimicznych) *idem per idem*. Oto najbardziej typowe wypowiedzi uczniów:

1) opisowe:

Wiem, że wypadek spowodował Jan. – *na pewno tak się stało; mówiący widział wypadek i ma na ten temat wiedzę; ktoś przytacza fakt autentyczny (!); ktoś ma pewność, że zdarzenie miało miejsce; mówiący wyraża swoją pewność; mówiący był tego świadkiem; mówiący widział wypadek; wydarzyło się na 100%.*

Domyślał się, że wypadek spowodował Jan. – *to tylko osobiste przekonanie mówiącego; są powody, aby tak uważać; jest to możliwe, ale mówiący nie ma potwierdzenia; mówiący nie jest do końca pewny; mówiący zna Jana i wie, że jest to prawdopodobne; mówiący ma podstawy, żeby tak uważać; mówiący nie jest do*

końca przekonany; nie jestem pewien, ale jest duże prawdopodobieństwo, że tak było; nie jest to pewne na 100%.

Jestem przekonany, że wypadek spowodował Jan. – to tylko subiektywna opinia; to osobiste przekonanie mówiącego; to przekonanie poparte faktami; na pewno tak się wydarzyło; jestem pewien, choć nie widziałem wypadku; jestem pewien, ale nie mogę tego udowodnić; jest to pewne na 80%.

Sądzę, że Jan spowodował wypadek. – mówiący nie ma dokładnej wiedzy; mówiący jest przekonany, że tak było, choć nie był świadkiem wypadku; w ogóle nie jestem pewien, ale coś trzeba powiedzieć; to bardzo zdecydowana opinia mówiącego; stanowcze stwierdzenie mówiącego, choć niepoparte wiedzą; subiektywne zdanie mówiącego, który nie lubi, gdy ktoś mu się sprzeciwia; jest to pewne na 60%.

Przypuszczam, że Jan spowodował wypadek. – może tak się stało; nie jest pewne, że tak się stało; mówiący nie ma dokładnej wiedzy na dany temat; autentyczność wydarzeń jest dyskusyjna; to opinia mówiącego na podstawie domysłów, a nie faktów; subiektywny sąd mówiącego, który nie jest oparty na faktach; być może to nie jest prawda.

Moim zdaniem wypadek spowodował Jan. – bardzo subiektywna ocena; osobiste przekonanie, niekoniecznie zgodne z rzeczywistością; prywatne zdanie mówiącego; subiektywna opinia bez potwierdzenia; fakty są nieistotne, liczą się tylko poglądy mówiącego; mówiący na temat wypadku ma swoje zdanie.

2) synonimiczne:

wiem – *mam wiadomości, mam informacje;*

domyślam się – *przypuszczam, zgaduję, podejrzewam;*

jestem przekonany – *jestem pewien, mam pewność, jestem przeświadczony;*

sądzę – *uważam, twierdzę, myślę, jestem zdania;*

przypuszczam – *domyślam się, podejrzewam, przewidyuję, myślę;*

moim zdaniem – *według mnie, w moim przekonaniu.*

Pojęcia prawdziwościowe informują o różnych stopniach pewności nadawcy co do realności opisywanych zdarzeń. Ta ich charakterystyczna cecha została wskazana w wypowiedziach wielu respondentów. Niektórzy uczniowie spostrzegli również, że podlega ona stopniowaniu i podkreślone w zdaniach pojęcia z różnym natężeniem ją wyrażają. Jeden z respondentów usiłował nawet określić tę prawidłowość procentowo. Uczniowie zwrócili także uwagę na fakt, że pojęcia prawdziwościowe mogą się między sobą różnić stopniem subiektywizacji sądu.

Nie zawsze jednak spostrzeżenia uczniów były trafne. Najczęściej popełniane błędy dotyczyły nieuzasadnionego rozszerzania znaczeń bądź wprowadzania dodatkowych odcieni znaczeniowych, np.: *sądzić* – *wyrażać negatywną opinię; formułować swój sąd złośliwie / tendencyjnie; mówić o czymś z niechęcią.*

Synonimy, które uczniowie dopisywali, układają się w ciągi. Ich kolejność w utworzonych przeze mnie szeregach odpowiada frekwencji, z jaką dane po-

jęcie pojawiało się w pracach uczniów. Nie zawsze układ ten jest identyczny z kolejnością poszczególnych elementów leksykalnych w słowniku synonimów. Często też wskazane przez respondentów wyrazy nie są synonimami podkreślonych w zdaniach pojęć prawdziwościowych, np.: *domyślać się* – *wahać się, rozumować, mieć swoje zdanie*; *jestem przekonany* – *jestem niepewny, zgaduję*. Takie odpowiedzi świadczą o tym, że uczniowie nie znają znaczeń poszczególnych pojęć i jedynie intuicyjnie starają się je określić. Taki sam wniosek można sformułować w odniesieniu do odpowiedzi opisowych.

Omawiane zadanie drugie rozwiązało 96% badanych uczniów, jednak zaledwie 9% odpowiedzi można uznać za zadowalające.

Wyniki, jakie osiągnęli respondenci w omawianych zadaniach, świadczą o tym, że wiedza uczniów szkół średnich, dotycząca pojęć prawdziwościowych, zwłaszcza ich funkcji w wypowiedziach, jest nieusystematyzowana, raczej intuicyjna. To z kolei prowadzi do wniosku, że w codziennych kontaktach językowych badani posługują się nimi w sposób przypadkowy, pozbawiony refleksji, być może nieadekwatny do sytuacji.

Przeprowadzone przeze mnie badania testowe dotyczyły także umiejętności uczniów w zakresie synonimii pojęć prawdziwościowych. Temu zagadnieniu poświęcone zostało polecenie trzecie. Do podanych pięciu pojęć prawdziwościowych (*może, na pewno, przypuszczać, wydawać się, uważać*) uczniowie mieli za zadanie dopisać synonimy.

To z pozoru proste polecenie okazało się jednak dla uczniów szkół średnich zbyt trudne. Wielu respondentów (19% wszystkich prac) nie podjęło trudu rozwiązania tego zadania. Ci, którzy zdecydowali się to zrobić, często popełniali błędy (23% prac z próbą rozwiązania zadania) lub nie rozwiązywali całego zadania, pozostawiając przy niektórych przykładach luki (13%).

Wśród popełnianych przez respondentów błędów należy odnotować przede wszystkim:

- dopisywanie do wskazanych pojęć prawdziwościowych wyrazów pokrewnych, np.: *przypuszczać* – *przypuszczalnie, przypuszczenie*; *może* – *możliwość, możliwy*;
- dopisywanie form fleksyjnych, np.: *przypuszczać* – *przypuszczam, ja przypuszczam*; *wydawać się* – *wydaje mi się*; *uważać* – *uważam*;
- tworzenie antonimów, np.: *może* – *na pewno*; *na pewno* – *może, chyba, być może*; *przypuszczać* – *wiedzieć, być pewnym*.

Niekiedy ankietowani rezygnowali z wpisania synonimów w postaci pojedynczego wyrazu i wybierali konstrukcje analityczne, bywa, że sfrageologizowane, które oddawały, nie zawsze poprawne, rozumienie znaczeń wskazanych pojęć, np.: *na pewno* – *na sto procent, na bank, mieć wiedzę i informacje; być pewnym i zdecydowanym*; *wierzyć w to, co się mówi, zgodnie z rzeczywistością; być stanowczym*; *uważać* – *mieć pojęcie o czymś, oceniać i mieć własne zdanie, być pewnym na podstawie faktów, wyrażać sąd o czymś*; *przypuszczać* – *nie mieć*

*wiadomości, wnioskować na podstawie opinii innych, podejrzewać, że coś się wydarzyło, mieć mniemanie o czymś, snuć swoje domysły, nie być pewnym, że coś miało miejsce; **wydawać się** – mieć nieokreślone wrażenie, odczuwać coś jako prawdopodobne, przypuszczać, że coś może się wydarzyć, mieć takie wrażenie, mieć przeczucie czegoś, stwarzać pozory, nie mieć o czymś pojęcia.*

Zdarzało się też, że wyrazy wskazane przez ankietowanych jako synonimy podanych pojęć prawdziwościowych były zupełnie przypadkowe, być może ich obecność w tekście została spowodowana niewłaściwymi asocjacjami bądź zupełnym niezrozumieniem polecenia, np.: ***uważać** – być niezdeterminowanym, informować, zastanawiać się.*

Uzyskane wyniki świadczą o tym, że pojęcie „synonim” nie jest utrwalone w świadomości uczniów szkół średnich. To tym bardziej zaskakujące, że o wyrazach bliskoznacznych mówi się już na etapie nauczania początkowego (klasa II szkoły podstawowej), by następnie systematycznie poszerzać uczniowską wiedzę na ten temat i doskonalić umiejętności w zakresie sprawnego i poprawnego posługiwania się synonimami. Termin „synonim” wprowadza się w klasie I gimnazjum. Cykl lekcji poświęconych różnym relacjom znaczeniowym (synonimia, antonimia, homonimia) przewidziany jest w II klasie szkoły ponadgimnazjalnej.

Niewielka też jest sprawność uczniów w zakresie synonimii pojęć prawdziwościowych. Świadczą o tym liczne błędy, a także fakt częstego ograniczania odpowiedzi do wpisania tylko jednego synonimu do podanego wyrazu. Tylko nieliczni respondenci dopisywali po dwa, trzy leksemy.

Uwzględniając frekwencję (pomijam tu odpowiedzi jednostkowe) pojawiających się w uczniowskich pracach faktycznych synonimów poszczególnych pojęć prawdziwościowych, można zbudować następujące ciągi: ***może** – chyba (564), prawdopodobnie (220), być może (107), pewnie (101), przypuszczalnie (86), możliwe, że (23); **na pewno** – z pewnością (451), bez wątpienia (438), z całą pewnością (113), na 100% (54); **przypuszczać** – domyslać się (705), mieć wrażenie (178); myśleć (171); **wydaje mi się** – zdaje mi się (707), mam wrażenie (113), przypuszczam (111); **uważać** – myśleć (442), sądzić (401), być zdania (178).*

Zestawiając zebrany materiał językowy (ciągi synonimów zbudowane na podstawie uczniowskich wypowiedzi) z odpowiednimi hasłami w *Słowniku synonimów polskich* pod redakcją Zofii Kurzowej¹⁶, można zauważyć, że respondenci dopisywali do wskazanych pojęć przede wszystkim ich synonimy powszechne w języku codziennym, rezygnowali natomiast z wyrazów rzadkich czy książkowych. Fakt ten nie zaskakuje, gdyż w zasobie słownym użytkowników utrwalone są elementy powszechne w użyciu. Kolejność poszczególnych

¹⁶ *Słownik synonimów polskich*. Red. Z. Kurzowa. Warszawa 1998.

leksemów, ich miejsce w danym ciągu nie zawsze jest zbieżna z układem poszczególnych wyrazów w słowniku, choć różnice w tym zakresie nie są duże ze względu na preferowanie przez uczniów wyrazów o dużej frekwencji w użytkowej odmianie polszczyzny.

Данута Кжижик

ЗНАНИЕ ПОНЯТИЙ ИСТИННОСТИ СРЕДИ МОЛОДЕЖИ

Резюме

В статье обсуждаются результаты исследований в области сознания и умений учеников средней школы в сфере понятий истинности и их синонимов. В первой части на основе работ между прочим Д. Рытел, С. Грабьяса и Е. Бральчика, указывается место понятий истинности в системе языка. Дается характеристика эпистемической модальности и ее языковых показателей (языковые показатели истинности суждения). Продолжением теоретической части является описание отобранного материала, касающегося знаний учеников в области понятий истинности и их значений, а также исполняемых ими функций в высказываниях (способ модификации передаваемого содержания).

Danuta Krzyżyk

THE YOUTH'S KNOWLEDGE OF THE CONCEPTS OF TRUTHFULNESS

Summary

In this article the author discusses the outcome of the research on high school students awareness and skills in concepts of truthfulness and similar ones. In the first part of the article the author, on the basis of publications by D.Rytel, S.Grabias, J.Bralczyk and others, presents the place of the concept of truthfulness in the language. She characterises epistemic modality and its linguistic exponents (linguistic determinants of the truthfulness of judgements). What proceeds from the theoretical part is a description of the gathered subject material on the student's knowledge of concepts of truthfulness and their meanings and on the functions of the concepts of truthfulness in utterances (the way they modify content of speech).